

„Aluvó oláhok ébresztése”^{*}

Melius Juhász Péter egyik prédikációjának román és ruszin fordítása

A keleti ortodoxokhoz való viszony kialakításában Melius Juhász Péter, Szent Pálnak a rómaiakhoz írt levelében (Róm, 13–16) találta meg a megfelelő receptet.¹ Az adott helyen arról van szó, hogy az apostol már régóta készülődik hirdetni az igét a rómaiaknak, mert ő köteles „mind a görögöknek, mind a barbároknak, mind a bölcseknek, mind a bolondoknak” az evangéliumot hirdetni, mert „az Isten igazsága az [az evangélium – N. L.] által jelentetik meg a pogányok számára.” Pál szövegében („mind a görögöknek, mind a barbároknak, mind a bölcseknek, mind a bolondoknak”) a „görögök” szó szerintem a görögöket, pontosabban a görögül beszélőket jelentette (pl. a thesszalonikiakat), hisz arról van szó, hogy a görögök és a zsidók már megismerhették az evangéliumot, most a rómaiakon a sor. Melius szerint azonban a görögök a bölcsek; a barbarusok pedig a tudatlanok: „A görögön érti az népnek az eleit, frissét, bölcsét, mert a görögök nagy bölcsességet tulajdonítanak vala magoknak. Az barbaruson érti az népnek seprőjét, tudatlan és ostoba népet, kiket ez világ elvetőnek tartott. Mint mast a cigán, oláh, rác, orosz.”²

A rossz prédikátor (aki ebben az esetben természetesen a katolikus pap) nem ereszkedik le a tudatlanokhoz, a népek seprőjéhez. A bölcseknek, azaz a népek eleinek és frissének azonban kedvez és hízeleg: „Hát ti böndő, here papok, barátok, borcsiszárok, folyató ökrök, néma ebek, mit heverték az klastromban, mit ordítotok farkas módra, heverték, mint egy ártányok az ágyban a faffarinnával.³ Ti kanok, ha semmi hasznot nem tészték, herék vattok, s böndők, lopók, tolvajok, komplárok [kereskedők – N. L.] a misével, bucsuval. [...] Akár hallja valaki, akár tanuljon, akár soha ne csak te az szakmant [bérmunka – N. L.], a Dominikát [az Úr napját – N. L.] prédikálhasd meg, hizelkődöl, hazudsz urad kedvéért, nem fedőd meg urad vétkét, csak hogy tartson békével, adjon szőlőt, örökséget, házat.”⁴ Isten előtt azonban sem a bölcsek (értsd az erősek és hatalmasok), sem a bolondok (a tudatlanok, a népek seprője) nem állhatnak meg. Mert nem az számít, hogy ki hatalmas és ki elesett, ki bölcs és ki tudatlan, hanem az, hogy ki figyel Isten szavára: „Valamely urak, királyok, bölcsek az Isten szavát nem hallgatták, Istent megvetötték, Isten elvesztötte ezeket, meg az pere-

^{*} A tanulmány az OTKA K 78176 sz. pályázatának támogatásával készült.

¹ A szóban forgó szövegrészről prédikációt is írt: MELIUS JUHÁSZ Péter, *Magiar praedikatioc*, Debrecen, Török Mihály, 1563 (RMNy, 194), D_{II}-E.

² *Uo.*, D_{IIr}.

³ A szó jelentését sehol sem találtam. Valószínű, hogy az olasz *farfalla* (éjjeli pillangó, kurva) kicsinyítő képzős változatát *farfallina* (léha nő) hallhatta félre Melius.

⁴ MELIUS JUHÁSZ, *i. m.*, D_{IIr}.

puttyokat is. [...] Bolondság ez világi bölcsesség, Isten előtt ganéj. Ez világi fölség és uraság, rabság Isten előtt, az kik hitetlenek.”⁵ Megkapják a magukét természetesen a bolondságba, tudatlanságba elmerült görögkeletiek is: „Aludjatok jól ti gonosztevő, oláhok, rációk! De Isten fel fog ébreszteni titeket! Az eget és a földet hívja ellenetek bizonyosságul. Ő előtte semmit sem számít a ti védekezésetek: elég, ha a pap tudja, hogy bejutok-e a mennybe, vagy sem?”⁶

Melius azonban nem áll itt meg, hanem továbbmegy. Szent Pált ajánlja követendőnek az igazi prédikátor számára: ahogy Pál nem tett különbséget a bölcs görög és a barbár római között, úgy a prédikátornak is egyformán kell hirdetnie Isten igéjét, részrehajlás nélkül a hatalmasoknak, a népek elejének és frissének; valamint a népek seprőjének tartott tudatlan barbarusoknak (görögkeletieknek) is. Erre Melius prédikációjában kétszer is felhívja a figyelmet: „Hát mi prédikátorok ne utáljuk meg a szegény, ostoba hallgatókat, hanem tanítsuk, mint Krisztus.” „Mi prédikátorok ne vessük meg ezt a szegény és ostoba oláh népet, hanem tanítsuk őket, amint Krisztus tette.”⁷

Látván a Meliusnál megnyilatkozó prófétai hevületet, egyház- és irodalomtörténetészeink a Debrecen környéki román reformáció nyomai után kezdtek kutakodni. Hunfalvy Pállal Révész Imre, a Debrecenben tartott zsinati akták alapján, az 1860-as években a következőket közölte: „A debreceni zsinat elhatározá, hogy a református oláhok között espereseket kell választani, kik különösen arra figyeljenek, hogy a pópák áttérése igazán meggyőződésből történik-e s nemcsak azért, hogy szabadokká legyenek (propter visum libertatis).”⁸ Ezeket az aktákat Révész Imre óta senki sem látta (igaz nem is nagyon kereste), de Juhász István, a román reformáció eddigi egyetlen magyar monográfusa is hitelesnek fogadta el Révész közlését, annyi megjegyzéssel, hogy az nem az 1560-as évekre, hanem későbbre, a 17. század elejére vonatkoztatható.⁹ Amíg nem készül alapos feltárás arról, hogy a debreceni zsinatokon valóban esett-e szó a román reformáltak ügyeiről, addig nehéz biztosat mondani arról, hogy milyen szerepe volt Debrecennek a románok közti reformáció előmozdításában. Kósa László szóbeli közlése alapján még a 18. század elején is részt vettek a román reformált papok a debreceni zsinatokon. Egyelőre csak annyit tudunk biztosan, hogy 1569. október 10-én a Melius elnökletével tartott váradi zsinaton két román református pap is részt vett: Akim (Achim) Ferenc Biharkabáról és Bucs (Buci) István Tulkáról (Nagyszalonta mellett).¹⁰

⁵ Uo.

⁶ Uo.

⁷ Uo.

⁸ HUNFALVY Pál, *Az oláhok története*, Bp., MTA, 1894, II, 333.

⁹ JUHÁSZ István, *A reformáció az erdélyi románok között*, Kolozsvár, Grafika, 1940, 87–88.

¹⁰ SIPOS Imre, *A belényesi református egyház története*, Nagyvárad, Kaszky Nyomda, 1883, 35, 42. Debrecennek a román reformációval való kapcsolatáról külön tanulmányt lehetne írni, kezdve az első, latin betűkkel és magyar helyesírással nyomtatott román református énekeskönyvtől (1570–1580), a román származású Karácsony György-féle mozgalmon át, egészen Báthori Mihálynak egy Karácsony-típusú 17. század közepi román látnok elleni prédikációjáig.

Ezzel a váradi zsinattal szinte egy időben jelent meg Coresi diakónus kiadásában egy evangéliummagyarázatokat, valamint egy ágendát tartalmazó nyomtatvány *TâlcuL evangheliilor* címmel. Habár időrendi sorrendben az ötödik román nyomtatványról van szó, a könyv a román filológia mostohagyereke lett. A nyomtató személyén és a kiadás költségeit fedező Háportoni Forró Miklóson kívül szinte semmi biztosat nem tudunk róla. Sokáig 1564-et tartották a kiadás évének, később azonban bebizonyosodott, hogy valójában 1568–1569-ben jelent meg. A nyomdász személyéből kiindulva kézenfekvő, hogy a kiadás helye Brassó legyen, de később még legalább hat helyet (pl. Szászsebes, Kolozsvár, Enyed, Tövis, Gyulafehérvár stb.) jelöltek meg a román filológusok a nyomtatás helyeként.¹¹ A magyar szakirodalomban Juhász István foglalkozott legalaposabban a könyvvel. Szerinte a „román reformáció legnagyobb terméke ez a mű.” Szerzője az „erdélyi román reformáció első öntudatos misszionáriusa,” aki „a keleti egyház külsőséges vallásossága ellen fordul,”¹² komoly támadást intézve a pápa, a tudatlan és felelőtlen román pópák, a konstantinápolyi pátriárka, valamint a román népi vallásosság, a babonák, a halottkultusz és a démonhit ellen is. Ezért aztán Juhász értelmezésében e nyomtatványnak amolyan mártírsors jelöltetett ki a román kultúrtörténetben. „Mintha a román kultúrtörténet kizárta volna magából e reformatori könyvet! Még a különben oly szorgalmas román filológia sem méltatta kellő figyelemre e, sorrend szerint negyedik [valójában ötödik – N. L.] nyomtatott könyvet” – írja Juhász –, melyből szerinte csupán egyetlen hiányos példány maradt fenn.¹³ Kétségtelen tény, hogy a könyv csak 1998-ban jelent meg kritikai kiadásban, de ennek oka nem abban keresendő, hogy a művet erőteljes protestáns jellege miatt szándékosan mellőzték volna, hanem sokkal inkább abban, hogy a különböző román filológustáborok közt a vita épp e könyv miatt tört ki az 1950-es, 60-as években. A műnek egyébként a 16–17. századi hatása egyáltalán nem lebecsülendő: eddig öt nyomtatott példányról és négy 17. századi másolatról van tudomásunk.¹⁴

A valóban nagyon erős protestáns hatásokat mutató műről nehéz volt azt feltételezni, hogy a román kultúra belső terméke lenne, ezért mindenki megpróbált idegen forrásokat kimutatni annak létrejöttében. Kezdetben valamilyen ógyházi szláv eredeti után kutattak a román filológusok, ami szinte nonszensz volt, ha figyelembe vesszük az erőteljes reformatori hatást. Nem maradt más hátra, mint magyar forrás után nézni. Nicolae Sulică egy kósza megjegyzésben 1935-ben fel is vetette, hogy az Evangéliummagyarázatok mintája Melius Juhász Péter *Válogatott prédikációk* (Debrecen, 1563) című műve lett volna.¹⁵ Sulică nem vetette össze a két szöveget alaposan, csu-

¹¹ Ion GHEȚIE, *Studiu introductiv = CORESI, TâlcuL evangheliilor și Molitevnice românești*, ed. critică de Vladimir DRIMBA, București, Editura Academiei Române, 1998, 11.

¹² JUHÁSZ, *i. m.*, 53, 67.

¹³ *Uo.*, 49–50.

¹⁴ Minderről lásd GHEȚIE, *i. m.*

¹⁵ Nicolae SULICĂ, *Catehismele românești din 1544 (Sibiu) și 1559 (Brașov)*, Anuarul Liceului de Băieți Al. P. Ilarian din Târgu-Mureș, 1932–1935, 81.

pán a prédikációk szerkezeti azonossága (bibliai textus – annak summája – majd magyarázata) alapján állította fel nézetét, mely így is nagy karriert futott be a román szakirodalomban. Három évvel később Nicolae Drăganu már tényként közölte, hogy a *Tâlcu* Melius művének fordítása, de a szövegeket ő se nézte meg alaposan.¹⁶ Ahogy Gáldi László sem, aki így írt 1942-ben: „A magyar irodalmi hatás nevezetes területét képviselik a szertartási és énekeskönyvek. Az előbbieket jellegzetes példája a Coresi nyomdájában Brassóban 1564-ban megjelent Szertartáskönyv (*Molitevnice*) és Biblia-magyarázat (*Tâlcu evangheliilor*). Mindeketű Hápertonai Forró Miklós magyar nemes úr költségén látott napvilágot s a fordító valószínűleg Szentgyörgyi György, Erdély református románjainak első püspöke. Az első mű fordítása kétségtelenül Heltai Gáspár 1559-ben Kolozsvárott megjelent *Agendáján*, a második pedig Meliusz Juhász Péter egyik szentbeszéd-gyűjteményén (*Válogatott prédikációk*, 1563) alapul, tehát mindkét esetben a magyar egyházi irodalom két akkor fontos újdonsága jutott el a románokhoz.”¹⁷ Gáldinak ez a megjegyzése nyomtalanul tűnt el a magyar szakirodalomból, de a románban a Melius-féle eredetizés annál szívósabban tartott magát, még legalább egy negyedszázadig.

Az 1960-as évek elején aztán a kiváló szlavista Pandele Olteanu összehasonlította Melius és az Evangéliummagyarázatok szövegét. Nyomban rájött, hogy a két szöveg semmiben sem egyezik meg. Ugyanakkor Olteanunak sikerült azonosítania a *Tâlcu* igazi forrását is. Ez pedig nem más, mint az ún. Nyagovai Posztilla. Tüzetes szövegösszevetések alapján Olteanu hitelt érdemően bizonyította, hogy a román Evangéliummagyarázatok szövege szinte szó szerint egyezik a ruszin nyelvű prédikációkkal, különbség csak a prédikációk sorrendjében található.¹⁸ A Nyagovai Posztilla kárpát-ukrán területen keletkezett, a szlavisták szerint a 16. század végén, de ma csak egy 1758-ban készült kéziratos másolat áll rendelkezésünkre (egyébként nyomtatásban csak a 20. század elején jelent meg). A román és a ruszin szöveg között azonban van egy óriási különbség: a Nyagovai Posztillából gondos kezek kigyomlázták az erőteljes protestáns részeket, „elgörögkeletiesítve” a szöveget, és ennek alapján valóban meg lehetett fogalmazni azt a ma is közkeletű véleményt, hogy a ruszinok között a reformáció szinte egyáltalán nem hatott.¹⁹

¹⁶ Nicolae DRĂGANU, *Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie des origines à la fin du XVIIIe siècle*, București, Impr. Națională, 1938, 21.

¹⁷ GÁLDI László, *Magyar–román szellemi kapcsolatok*, Bp., Magyar Szemle Társaság, 1942, 21.

¹⁸ Pandele OLTEANU, *Presupusul original unguresc al Cazaniei I din 1564 a diaconului Coresi: corectarea unei erori = Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, București, Editura Academiei RSR, 1965, 645–650; Uő, *Postilla de la Neagovo în lumina Cazaniei I a diaconului Coresi (cca. 1564)*, Romanoslavica, 1966, 105–131.

¹⁹ A Nyagovai Posztilla szövegét először Alekszej Leonyidovics Petrov adta ki 1921-ben. Petrov szövegét reprint kiadásban a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke jelentette meg újra: *A Nyagovai Posztilla*, bev. DEZSŐ László, szerk., előszó ZOLTÁN András, Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológia Tanszék, 2006. A ruszinok közti reformációról és a Nyagovai Posztilláról lásd még: SZTRIPSKY Híador, ALEXICS György, *Szegedi Gergely énekeskönyve XVI. századbeli román for-*

Néhány példa:

Evangéliummagyarázatok	Nyagovai Posztilla
„Látod, keresztény testvérem, az Isten által kegyelemben részesítettek elnyerik Isten birodalmát, de nem a jó tetteikért, [...] mert az örök élet nem a cselekedeteikért járó fizetség, hanem Isten ajándéka, és tisztessége.”	„Akik megtartják az ő parancsait, azokat örök élettel tiszteli meg, és jócselekedeteinkért megfizet.” ²⁰

Világosan látszik, hogy a Nyagovai Posztilla szerzője teljesen megváltoztatta a szöveg értelmét: míg a román szerző szerint a kegyelem nem a jócselekedetekért járó jutalom, addig a ruszin szerző szerint az Isten jócselekedeteinkért megfizet.

A következő rész mintha egyenesen Melius azon fenti megjegyzéséhez fűzött magyarázat lenne, miszerint „elég, ha a pap tudja bejutok-e a mennybe, vagy sem”. Ezt egyébként csak akkor érthetjük meg igazán, ha ismerjük a román népi hitéletet. Érdekes adalékkal szolgálnak ebből a szempontból a jó kétszáz évvel később, a Horea-féle felkelés kivizsgálására küldött bizottság vezetőjének, Jankovits Antalnak a jelentései, melyeket Szirmay Antal gyűjtött össze *Horaianae seditionis historia* (1786) címmel. Jankovits a felkelés okait a román parasztok és nem utolsósorban a román papok tudatlanságában látta, akik azt hiszik, hogy minden elszenvedett sérelmet még itt a földön meg kell bosszulni, mert ha nem, akkor az a túlvilágon is állandó kötelezettsége marad az elhunytaknak. A románok hite szerint – írja Jankovits – az állami funkcionáriusnak adott esküt meg lehet szegni – főleg ha az kényszer alatt született –, mert pópájuk *szelindarnak* nevezett könyörgése révén minden bűntől, sőt még a pokol kínjaitól is megszabadulhatnak.²¹ A *särindar* (a görög sarandari = negyven) az élőkért vagy a halottakért tartott negyven egymást követő szertartásból áll. Ez alkalommal a pap és a hívek az élőkre áldást kérnek, a halottak számára pedig bűneik bocsánatát. A särindart kérő átad egy névsort (pomelnic) a pópának, mely azok neveit tartalmazza, akikről meg kell emlékezni a negyven szertartás során. A särindart kérő hívek természetesen kötelesek a bonyolult és hosszú szertartáshoz szükséges anyagokról (gyertya, bor, liszt, kalács, ostya, tömjén stb.) gondoskodni. A negyvennapos folyamatos liturgia, valamint a hívek házáinál és az elhunytak sírjainál celebrált szofisztikált szertartás után a hívek valóban úgy érezhették, hogy a névsorban szereplők életére áldás

dításban: *Protestáns hatások a hazai románságra*, Bp., Hornyánszky Viktor, 1911; DEZSŐ László, *A kárpátaljai irodalom kezdetei*, Filológiai Közöny, 1963/1–2, 156–161; BOTLIK József, *A Rákóczi-család és a ruszinok*, Zempléni Múza, 2010/1, 1–41.

²⁰ Itt és a továbbiakban a szövegeket – hacsak azt külön nem jelölöm – saját fordításomban közlöm. A Nyagovai Posztilla szövegének értelmezésében és fordításában nyújtott segítségért Zoltán András tanár úrnak tartozom köszönettel. CORESI, *Tâlcu evangheliilor*, i. m., 154; A *Nyagovai Posztilla*, i. m., 12.

²¹ Szirmay gyűjteménye kiadva: *Izvoarele răscăleii lui Horea*, Seria B, *Izvoare narative*, II, red. Ștefan PASCU, București, Editura Academiei RSR, 1983, 60–83.

száll, a halottak bűnei pedig megbocsátattak.²² El lehet képzelni, miként hathattak egy ilyen környezetben az alábbi szavak, melyeket a Nyagovai Posztilla szerzője következeten ki is iktatott a szövegből.

Evangéliummagyarázatok	Nyagovai Posztilla
<p>„Senki sem veheti át mástól bűnökkel teli zsákját, mert mindenkinek megvan a maga zsákja. Ugyan ki fizetheti meg százezer forintnyi tartozásunkat? Hisz a pópának is tele van a zsákja bűnökkel, és ő is százezer forinttal tartozik. Sőt a pópa még csal is, amikor valakitől elfogad egy forintot, de igazából cserébe semmit sem tud neki használni. Sőt a pópa ünnepnapon még meg is részegedik, így hát ő is bűnbe esik. Csak a vakok hisznek a pópák szertartásaiban, reménykedve a semmiben. [...] Úgy kell hát ezt a dolgot értenünk, hogy sem a pópák, sem az apostolok nem bocsáthatják meg bűneinket, és nem felhetnek helyettünk. [...] Épp ezért keresztény testvéreim ne engedjétek magatokat hamis szavakkal becsapni, és megtéveszteni, akkor, amikor azt mondja nektek valaki, hogy Jézus Krisztus nélkül is el tudja simítani az ember bűneit. [...] Avagy amikor valaki azt mondja, hogy a meghaló Jézus Krisztuson kívül más is megbocsáthatja bűneidet.”</p>	<p>„Épp ezért keresztény testvéreim ne engedjétek magatokat hamis szavak által becsapni.”²³</p>

A román néphit egy fontos eleme a halottkultusz. A *Tâlcu*l ezt is keményen támadja, míg a Nyagovai Posztillából hiányoznak ezek a részek.

Evangéliummagyarázatok	Nyagovai Posztilla
<p>„Egyesek azt mondják, hogy a halottak megjelennek az embereknek, és bemennek házaikba, segítséget kérnek tőlük, valamint arra kérik őket, hogy a szerzetesekkel és a pópákkal sárácustát [ez ugyanaz, mint a sárindar – N. L.] és egyéb csalásokat csináltassanak. Mert az ördögök csak azért mondják, hogy ennek és ennek az embernek a lelkei, hogy a tudatlanokat becsapják.”</p>	<p>„Egyesek azt mondják, hogy a halottak megjelennek az embereknek, és bemennek házaikba; épp ezért arra figyeljünk, hogy a halottakat ne háborgassuk.”²⁴</p>

²² A sárindar leírása már az 1652-ben a havaselvi Tergovistyén (Târgoviște) kiadott egyházi és jogi szabálygyűjteményben (pravila) megtalálható. A kiadvány sajtó alá rendezője egy bizonyos Daniil Panonianul volt, aki a neve alapján magyar származású lehetett. A szöveg modern kiadása: *Îndreptarea legii 1652*, red. Andrei RĂDULESCU, București, Editura Academiei RPR, 1962. A sárindarról szóló rész: 764–769.

²³ CORESI, *Tâlcu*l evangheliilor, i. m., 168; *A Nyagovai Posztilla*, i. m., 204.

²⁴ CORESI, *Tâlcu*l evangheliilor, i. m., 174; *A Nyagovai Posztilla*, i. m., 103. (Kiemelés tőlem.)

A *Tâlcul*ban erőteljes kléruskritika nyilvánul meg. Érdekes módon ezeket a részeket a Nyagovai Posztilla összeállítója, sokkal óvatosabban húzta meg. Mindkét mű szellemiségében ezen a ponton áll legközelebb Melius prédikációihoz. A román és a ruszin változat szerzői nemcsak a katolikusokat szidják előszeretettel, de saját pópáikat is, sőt még a konstantinápolyi pátriárkát sem kímélik. Az alábbi szöveg, melyben a szerző határozottan elkülöníti a világi és egyházi hatalmasságokat, szó szerint egyezik a román és ruszin változatban, és nyilván egy autokefáliára épülő egyházi szervezetben valóságos istenkáromlásnak minősülhetett:

Ezeknek [a világi méltóságoknak – N. L.] azt hagyta Isten, hogy uralkodjanak itt miraj-tunk, és hogy bírják a világot igazsággal, könyörülettel, igaz ítélettel, az egyházi embereknek azonban nem hagyott uralkodást, hogy mások képében uralkodjanak, hanem azt mondta nekik: aki köztetek nagy akar lenni, legyen szolgátok, és aki első akar lenni, legyen rabszolgátok. Mert aki az embernek többet tud szolgálni a tanítással, vagy más istentiszteleti szolgálattal, az lesz a nagyobb. Erősen vétkezett a római pápa – sőt félek, hogy ő volt az Antikrisztus – amint a Szentírásból ismerjük, amikor az egész világ fölé emelkedett és a világ minden császárárt, királyát és uralkodóját a lába alá taposta. [...] De vétkezett a konstantinápolyi pátriárka is, amikor a pápával az uralomért és a nagyságért vitázott, vétkeznek most is a pápák, *pátriárkák, vladikák, püspökök, apátok*, akik az uralkodók és a nagyok képében járnak.²⁵

Említettem már, hogy Melius kemény szidalmakkal illette a világi előjáróknak kedvező és hízelgő papokat, akik némi anyagi előnyért cserébe elhallgatják a hatalmasok vétkeit. Teljesen ebben a szellemben íródtak az alábbi részletek a *Tâlcul*ban és Nyagovai Posztillában is, de ahogy azt már megszokhattuk, ez utóbbiban szelídebb formában.

Evangéliummagyarázatok	Nyagovai Posztilla
„Sok olyan püspök, kaluger, igumen, pap van, akik életében sok hazugság és hamisság található. <i>Egyesek az urak és a bojárok tetszése szerint beszélnek, mert attól félnek, hogy a vajda megfosztja őket tisztségüktől. Ezért inkább az urak asztalához ülnek, hogy püspökséget és vladikaságot kapjanak tőlük.</i> Jobban szeretik a világot, mint az Isten országát. Azt hiszik, lehet két úrnak szolgálni, de ez lehetetlen, mégis félnek, hogy úgy járnak, mint Keresztelő János, ha az urak megbüntetik őket.”	„Sok olyan püspök, kaluger, igumen, pap van, akik életében sok hazugság és hamisság található. Egyesek az emberek szája íze szerint beszélnek, gazsulálnak nekik, mert félnek, hogy azok kikergetik őket tisztségükből és elveszik hatalmukat, jobban szeretik a világot, mint az Isten országát. Azt hiszik, lehet két úrnak szolgálni, de ez lehetetlen, mégis félnek, hogy úgy járnak, mint Keresztelő János, ha az urak megbüntetik őket.” ²⁶

²⁵ CORESI, *Tâlcul evangheliilor*, i. m., 155 (lásd: JUHÁSZ, i. m., 59); A *Nyagovai Posztilla*, i. m., 39–40. A Nyagovai Posztilla szerzőjének azért a görögkeletiség kritikájából ez már sok volt, így az általam kurzívtá vált részt kihagyta.

²⁶ Kurzívval jelöltem a ruszin szövegtől való eltérést. CORESI, *Tâlcul evangheliilor*, i. m., 112; A *Nyagovai Posztilla*, i. m., 153. (A magyar szöveget Dezső László fordításában idézem: DEZSŐ, *A kárpátaljai irodalom*, i. m., 158.)

Miért emlegetem folyton Meliust, ha fentebb azt állítottam, hogy Pandele Olteanu meggyőzően bizonyította: a *Tâlcu*lnak semmi köze Melius munkáihoz? Nos azért, mert Olteanu sem vetette össze elég tüzetesen a szövegeket. Ugyanis egy Melius-prédikáció a *Válogatott prédikációk* című kötetből mégis csak megtalálható a *Tâlcu*lnban, mégpedig szó szerinti fordításban. Meliusnál ez a kiskarácsonyra (újévi ünnepek) való prédikációk közt szerepel a Lk 2, 21 alapján.²⁷ A megnevezett igehelyen Jézus körülmetéléséről és névadásáról van szó. Ha eddig az volt az általános közvélekedés, hogy úgy az Evangéliummagyarázatok, mint a Nyagovai Posztilla, kerüli a komolyabb dogmatikai és teológiai kérdéseket, és megpróbálja minél egyszerűbben elmagyarázni a híveknek az Újtestamentum egyes helyeit, nos, akkor ez a megállapítás erre a prédikációra egyáltalán nem igaz. Az, hogy Melius nehéz teológiai vívódását hősies fordítói küzdelemmel, és az eredeti magyar szöveghez a legnagyobb mértékű ragaszkodással ültették át a fordítók románra és ruszinra, azt bizonyítja, hogy egyáltalán nem voltak képzetlenek, és a román fordító és szerző esetében azt is, egy a reformációra teljesen áttért szerzőről van szó.

Ebbe a viszonylag rövid prédikációba ugyanis Melius a keresztény hit legsúlyosabb kérdéseit zsúfolta bele. Jézus körülmetélésére azért volt szükség Melius szerint, hogy bebizonyítsa ember és zsidó voltát, „hogy megmutassa, hogy ő is Ábrahám magva”. Ezzel az aktussal azonban – folytatja Melius – egyszerre engedelmeskedett a (rég) törvénynek és törölte is el azt egyúttal: „Hogy megmutassa, hogy ő volt a vége és valója a testi körülmetélésnek, ő adhatja meg azt amit a testi körülmetélés példázhatott.” Felvén Krisztus emberi természetünket, mely „bűnbe, törvény átkába fogantatott” ő maga is „bűnné, szidalommá, féreggé, átokká” lett, és meghalt értünk „feltámadván igazulásunkért, megfizetett istennek, megadta az antilytront, az üdvösség egyenlő árát”.²⁸ A körülmetélésből, mely a zsidó vallásba való beavatás első lépése (az Istennel kötött szövetség első jele) így lesz Meliusnál, a Krisztussal kötött új szövetség jelképe. E viszonylag rövid prédikációban szó esik még Krisztus öröktől fogva való létezéséről, valamint kettős (emberi és isteni) természetéről is. (Jézus kettős természetét a rá alkalmazott két név is jelzi, Melius szerint: Jézus/Jesua, mely „sidóul jegyez idvezítőt” Krisztus emberi természetét jelzi, melyet a körülmetélés is megerősített; míg a Krisztus név „istenségének, tisztinek tulajdonképpen való neve.”²⁹) Csupa olyan kérdés, melyek kapcsán sok tinta folyt a korabeli hitviták hevében. Az, hogy ez a prédikáció változtatás nélkül került be a *Tâlcu*ln, valamint a Nyagovai Posztilla szövegébe jelzi, hogy a szerzők nem idegenkedtek a komolyabb dogmatikai és teológiai kérdések tárgyalásától sem.

Erre egyébként több bizonyíték is van. A román változat szerzője például határozottan állást foglal az ariánusok ellen, ami kitűnően illeszkedik a 16. század második felének hangulatához:

²⁷ MELIUS JUHÁSZ Péter, *Valogatot praedikatioc*, Debrecen, Török Mihály, 1563 (RMNy, 196), 99–102; CORESI, *Tâlcu*l evangheliilor, i. m., 165–168; A *Nyagovai Posztilla*, i. m., 197–202.

²⁸ MELIUS JUHÁSZ, i. m., 99–100.

²⁹ *Uo.*, 100.

Azt mondja János evangélista, hogy kezdetben vala az Ige, azaz a beszéd [a román szerző itt egy magyarizmust használ: *besadă* – N. L.], és az Ige Istennél vala, és az Ige Isten vala, és kezdetből fogva az Istennél volt, és minden őáltala lett. Azt bizonyítja ezekkel a szavakkal, hogy Jézus Krisztus öröktől való Isten, és nem csak ember, ahogyan azt hazudja Ariánus az ő társaival, és a szerecsen Mohamed, a törökök prófétája, és mindazok, akik azt terjesztik Krisztusról, hogy ő is csak ember volt, egy a próféták közül, aki egy adott időpontban született és nem öröktől fogva létezett.³⁰

Teljesen ellentétes tartalommal szerepel viszont az alábbi részlet a román és a ruszin változatban. A *Tâlcu* szövegéből egyértelműen kiderül, hogy annak szerzője a reformációra áttért román pap, akit görögkeleti társai szidalmaznak:

Ma a hamis pópák és szerzetesek az igazság ellenségei. Ők szidják és káromolják a mi tanításunk, mely ugyan nem a mienk, hanem magáé az Istené. Mikor nem hiszünk az ő törvényeikben és szabályaikban, és mikor kapzsiságukat szóvá tesszük, és azt mondjuk, hogy a sárácustával és sok más egyébvel csak becsapják a tudatlan népet – bizony mondom néktek – mi nem beszélünk másból csak a Szentírásból, és az alapján bizonyítunk mindent, amit mondunk. Ők meg azzal ijesztgetik a szegény községet, hogy csalók vagyunk és ördögök, azt mondván, hogy ne hallgassanak ránk. De hát testvéreim, kapzsiságukról ti magatok is meg tudtok győződni.³¹

A Nyagovai Posztilla szerzője teljes mértékben átírta ezt a részt, szinte hőssé avatva így az ortodox pópákat: „Vannak hát ellenségei az igazságnak, akiknek nem tetszenek a jó pápa tanításai, sőt egyesek egyenesen utálják Isten igéjének hirdetőit. Sokan vannak köztünk ilyenek.”³²

A fentiek alapján nyilvánvaló, hogy a román változat erőteljes reformatori jellegét a Nyagovai Posztilla szerzője jelentősen megszelídítette, és a szövegből kiirtott minden olyan részt, mely pravoszláv környezetben zavarólag hatott volna. A szlavisták a ruszin változat elsőbbségét akarván igazolni, ezt azzal magyarázták, hogy az eredeti szövegben ezek a részek is benne voltak (és erre bizonyíték épp a román fordítás), csak két évszázad alatt a másolók fokozatosan visszpravoszlávosították a ruszin szöveget.³³ Jőmagam azonban a fentiek alapján hajlok arra a feltételezésre, hogy nem a

³⁰ CORESI, *Tâlcu evangheliilor*, i. m., 32. Ez a rész egyébként szó szerint megvan a Nyagovai Posztillában is: *A Nyagovai Posztilla*, i. m., 45.

³¹ CORESI, *Tâlcu evangheliilor*, i. m., 167. Vö. még: OLTEANU, i. m., 122.

³² *A Nyagovai Posztilla*, i. m., 106–107.

³³ Lásd Dezső és Petrov bevezető tanulmányát a Nyagovai Posztilla nyíregyházi reprint kiadásában (*A Nyagovai Posztilla*, i. m.), valamint OLTEANU, i. m.

ruszin, hanem a román szöveg lehetett az eredeti. Ha ugyanis abból a feltételezésből indulunk ki, hogy a ruszin szöveg volt az első, akkor az (épp a Melius-prédikáció megléte miatt) csakis 1563 (ekkor jelent meg a *Válogatott prédikációk*) és 1568 (ekkor jelent meg a *Tâlcu*) között keletkezhetett. Ehhez az kellett, hogy Melius könyve jusson el ruszin környezetbe, ott valaki fordítsa le a szóban forgó prédikációt, a többit is kompilálja össze, majd a ruszin kéziratot fordítsa le valaki románra, és azt jutassa el a Dél-Erdélyben tartózkodó kiadókhöz: Coresihez és Háportoni Forró Miklóshoz (ő fedezte ugyanis a kiadás költségeit). És mindezt volt öt év. Némileg egyszerűbb szerintem a fordított út: az tudniillik, hogy a román változat volt az eredeti, és arról készült a Nyagovai Posztilla. Íme az érveim:

1. Könnyebben terjed egy nyomtatvány, mint egy kézirat, így könnyebben kerülhetett Coresi könyve ruszin környezetbe, mint a ruszin kézirat Coresihez.

2. Ha ruszínból fordították a román szöveget, akkor a fordító mindenképp egy olyan román lehetett, aki tudott ruszínul és románul is. Ilyen románt Máramarosban találunk (az vitán felül áll, hogy a Nyagovai Posztilla valahol Máramarosban keletkezett). Így tehát logikus az az elvárás, hogy a román szövegben a máramarosi román nyelvjárás jellegzetességei tetten érhetők legyenek. Ezzel szemben épp a román filológia két nagy tekintélye, Alexandru Mareş és Ion Gheţie (akinek apja egyébként az enyedi kollégium diákja volt) Olteanuval vitatkozva – szerintem egyébként épp e vita miatt nem jelenhetett meg sokáig a *Tâlcu* kritikai kiadásban – bizonyították be, hogy a *Tâlcu* szövege a bánági-hunyadi román nyelvjárás sajátosságait viseli magán, ahogy az egyébként a legtöbb kálvinista jellegű román szöveg esetében nyilvánvaló.³⁴ A *Tâlcu* tehát Dél-Erdélyben, és nem Máramarosban keletkezett. Ezt a nyomdász (Coresi) és a kiadó személye is megerősíti. A Coresi által írt utószó szerint a kiadó Háportoni Forró Miklós volt, akinek őse, Forró László Luxemburgi Zsigmond-tól 1424. július 10-én kapta meg Háportont.³⁵ A falu egyébként Fehér megyében van, tehát a Forró családnak nem voltak máramarosi kapcsolatai, csak dél-erdélyiek. Háportoni Forró Miklós az 1560-as években a fejedelmi tanács tagja volt. Részt vett a Balassa János-féle mozgalomban is Balassa híveként. Ezért börtönbe zárták, de 1568-ban kegyelmet kapott.³⁶ A család leghíresebb tagja természetesen a Curtius-fordító Háportoni Forró Pál. Veress Endre egyenesen azt állította, hogy a *Tâlcu*val egybekötve megjelent ágendát (*Molitevnic*) Forró Miklós fordította románra. Komoly bizonyítékot azonban Veress nem tudott felhozni állítása igazolására.³⁷

3. Az is a román eredeti mellett szól, hogy a *Tâlcu*ban tizenkét prédikációval több

³⁴ Ion GHEȚIE, *Unde s-a tradus întîia Cazanie coresiană?*, Studii și Cercetări de Lingvistică, 1970/2, 125; Alexandru MAREȘ, *Teoria elementelor slave nord-carpătice din vechile texte românești = Studii de limbă literară și filologie*, III, red. de Alexandru MAREȘ, Ion GHEȚIE, Gheorghe CHIVU, București, Editura RSR, 1974, 266–268.

³⁵ *Székely oklevéltár, 1219–1776*, kiad. BARABÁS Samu, Bp., MTA, 1934, 48–50.

³⁶ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*, II, kiad. SZILÁGYI Sándor, Bp., MTA, 1876, 267.

³⁷ VERESS Endre, *Régi oláh könyvek*, Erdélyi Múzeum, 1910/3, 149.

van, mint a Nyagovai Posztillában. Nehéz elképzelni azt, hogy egy fordítás esetében az eredeti a hiányosabb és a fordítás a teljesebb. Könnyebb azt feltételezni, hogy a ruszin fordító egész egyszerűen nem vette át ezt a tizenkét prédikációt, ahogy a neki nem tetsző pravoszlávellenes részeket sem. Ha ezeket a hiányokat és átírásokat a másolók számlájára írják, akkor azt kellene feltételeznünk, hogy létezett a 16. század végén egy kérészerű erőteljes ruszin reformáció, mely aztán nagyon gyorsan el is halt. Hisz a Nyagovai Posztilla szerzőjének egy református ruszin papnak kellett volna lenni, akinek ráadásul még társai (nekik írja a posztillákat) és hívei is vannak. Nos, ilyenről ruszin környezetben nemigen tudunk ebből az időből, annál inkább viszont a románok köréből, ahol épp 1566-ban indult meg az első román reformált püspökség megszervezése. Logikusabb tehát azt feltételezni, hogy egy a reformáció által megérintett, de teljesen át nem tért (egyébként a románok között is ilyenből volt a legtöbb) máramarosi ruszin pap szerezte meg Coresi kiadványát és azt a saját pravoszláv ízlése szerint dolgozta át.

4. A román változat elsősege mellett érveket épp a Melius-prédikáció fordításának egyik mondata erősíti meg: „harmad, hogy megmutassa, hogy ő volt a vége és a valója a testi környülméletésnek” – írja Melius. A román fordító a vég szót nem fordította le, hanem *vig* formában magyarizmusként vette át: „A treia, cum să arate cum pre el au arătat legea obreazanii, și elu *vig* și *cap* și fire legiei.” A ruszin változatban a „vége és valója” (románban „*vig* și *cap*”) szószerkezet helyett a „konyec i golova” (azaz vége és feje) van, épp mint a románban, ahol a magyar *valója* szót (veleje értelemben) „fej”-nek fordítja a román szerző. Nehéz elképzelni, hogy a ruszin *konyec* szót a román fordító egy egyszer használatos magyarizmussal fordítja le. Ráadásul úgy, hogy itt nem egy, a románban hiányzó teológiai szakszóról van szó, hanem egy egyszerű köznévről, melynek megfelelő román alakja (*sfârșit*) a 16. század végére már rég használatban volt a románban. A *sfârșit* ráadásul a szláv *suvursiti* szóból származik. Kézenfekvő lett volna, hogy egy szláv szöveg esetén azt válassza a román fordító. Az, hogy a román *viget* a ruszin szerző helyesen fordította, egyben azt is jelenti, hogy ő is tudott magyarul, hisz a *vig* románul értelmetlen.³⁸

A fentiek alapján véleményem szerint a román szöveg volt az eredeti. Sajnos eddig forrásként csak ezt az egy Melius-prédikációt tudom megjelölni. Eddig mindenki azt állította, hogy Coresi kiadványa kompiláció, de a korabeli magyar posztillairodalomban (Bornemisza Péter, Dávid Ferenc, Kulcsár György, Telegdi Miklós stb.) nem azonosítható a közvetlen forrása. Így aztán elképzelhető, hogy olyan önálló munkáról van szó, melynek szerzője a felhasznált forrásokat nagyon szabadon kezelte. Egy valami azonban biztos: a román szerző Melius prédikációs kötetét ismerte. Ha a többi prédikáció között szoros szövegegyezés nem is mutatható ki, azért közös téma bőven akad a két műben: például a böjt érdemszerző volta, erőteljes kléruskritika stb. A *Tâlcu* és a *Válogatott prédikációk* szövegének tüzetesebb összehasonlítása már csak ezért is hasznos

³⁸ MELIUS JUHÁSZ, *i. m.*, 99; CORESI, *Tâlcu evangheliilor*, *i. m.*, 166; A Nyagovai Posztilla, *i. m.*, 198.

volna, mert így világossá válna, hogy mit és hogyan értett másképp egy magyar, valamint egy román református prédikátor. Ez azonban majd egy következő tanulmány tárgya lesz. Most be kell érünk annnyival, hogy egy teljes Melius-kötet román fordítása helyett, megkaptuk egyetlen Melius-prédikáció román és ruszin fordítását.

LEVENTE NAGY

„Le réveil des Valaques qui dorment”

Un sermon de Péter Juhász Melius traduit en roumain et en ruthène

Dans la première partie de l'étude il s'agit de l'opinion de Melius concernant la situation sociale et religieuse des Roumains de rite byzantine. Melius a exprimé ces idées dans son livre *Magyar prédikációk* (Debrecen, 1563). C'était la lettre de saint Paul Apôtre aux Romains (Rom, 13-16) dans laquelle il a trouvé la bonne recette pour décrire son attitude envers des Romains. Dans cette lettre Paul écrit: «Je me dois aux Grecs et aux Barbares, aux savants et aux ignorants. Ainsi, autant qu'il est en moi, je suis prêt à vous annoncer aussi l'Evangile, à vous qui êtes à Rome. Car je n'ai point honte de l'Evangile; c'est une force divine pour le salut de tout homme qui croit, premièrement du Juif, puis du Grec.» De cette passage Melius tire la conclusion suivante: le bon predicateur a le devoir de prêcher la parole de Dieu non seulement parmi les savants et les puissants, mais parmi les barbares et les ignorants (comme sont les Romains) aussi. Dans la deuxième partie de l'étude je présente l'influence de l'œuvre de Melius sur les écrits des prédicateurs romains calvinistes ou calvinisants. Dans la littérature roumaine et hongroise une opinion s'est répandue selon laquelle le livre imprimé par le diacre Coresi à Brassó en 1567-1568 (*Tâlcuț evangheliilor – Explication des evangiles, nommé aussi la première Cazania de Coresi*) aurait été une traduction du hongrois d'après le livre *Válogatott prédikációk* (Debrecen, 1563) l'œuvre de Melius. C'était Pandele Olteanu qui a démontré que les deux livres étaient totalement différents aussi bien par leur contenu, que par leur esprit, leur style et leur structure. L'original de la *Cazania* de Coresi était, selon Olteanu, l'*Apostille de Neagovo* (*Postilla de Neagovo*) écrit vers le milieu du XVIe siècle en ruthène, mais connu aujourd'hui seulement d'une copie de 1758. Il est vrai que les deux textes, le roumain et le ruthène, sont presque identiques, mais, contrairement à Olteanu, j'ai essayé de démontrer avec des preuves philologiques que la *Cazania* de Coresi est version originale d'après laquelle on a fait la traduction ruthène. Entre autres, malgré l'affirmation d'Olteanu concernant la différence entre la *Cazania* de Coresi et le livre de Melius (*Válogatott prédikációk*) j'ai réussi à identifier un sermon de Melius provenant de *Válogatott predikációk*, qui se trouve non seulement dans la version roumaine, mais dans la ruthène aussi. On peut donc affirmer que le livre de Melius a eu une influence considérable sur la propagation de la Réforme parmi les Roumains et les Ruthènes.